

DOI: 10.26104/NNTIK.2022.85.88.043

Тогусаков О.А., Акматалиев А.Т., Акматова Г.Э.

АЗЫРКЫ ЖАШТАРДЫ РУХАНИЙ-АДЕП-АХЛАКТЫК ТАРБИЯЛОО
ИНСАНДЫН КАЛЫПТАНУУСУНУН НЕГИЗИ КАТАРЫ

Тогусаков О.А., Акматалиев А.Т., Акматова Г.Э.

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ
МОЛОДЕЖИ КАК ОСНОВА ФОРМИРОВАНИЯ ЛИЧНОСТИ

O. Togusakov, A. Akmatoliev, G. Akmatova

SPIRITUAL AND MORAL EDUCATION OF MODERN YOUTH
AS A BASIS FOR PERSONALITY FORMATION

УДК: 930.1 (575.2) (04)

Бул макалада автор азыркы жаштарды руханий адеп-ахлактык тарбиялоодогу инсандын калыптануусунун негизи катары талдоо жүргүзөт, андан тышкары анда айтылгандай, Жаштар эбегейсиз зор интеллектуалдык потенциалдын ээси катары материалдык жана руханий баалуулуктарды керектөөчү гана эмес, аларды өндүрүүчү катары да эсептелет. Бул аларды коомдук турмушка киргизүүгө багытталган, анткени жаш муун гана аны жаңырттып, олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизе алат. Белгилей кетсек, азыркы жаш муун өз өлкөсүнүн тарыхын билүүнүн төмөн деңгээли, өз элинин руханий жана адеп-ахлактык маданияты жөнүндө алсыз түшүнүк жана өз мекенинин өткөн тарыхынан болгон мисалдар менен мүнөздөлөт. Тилекке каршы, азыркы жаштар да жүрүм-турумдун кош стандарттуулугунун, “моралдык дүлөйлүктүн”, башкача айтканда, адеп-ахлактуулуктун жоктугу же “моралдык абerrация”, “жүрүм-турумдун адамгерчиликсиздиги” параллелдүү болушу менен мүнөздөлөт. Ошондой эле, биздин менталитетти мүнөздөөчү маданий, руханий, чыныгы улуттук баалуулуктардын төмөндөшүнөн улам, жаштардын массалык, негизги, батыш маданиятынын параметрлерине болгон багытынын өзгөрүүсүнүн кеңири чөйрөсүн белгилей кетүү керек.

Негизги сөздөр: руханий-адеп-ахлактык тарбия, инсан, идея, метод, ыкма, жаштар, коом, интеллектуалдык потенциал, жүрүм-турум.

В данной статье автор анализирует современную молодежь как основу формирования личности в духовно-нравственном воспитании, кроме того, как сказано в ней, молодежь расматривается не только как потребитель материальных и духовных ценностей, но и как их производитель как обладателя огромного интеллектуального потенциала. Она направлена на привнесение их в общественную жизнь, ведь актуализировать ее и внести существенные изменения может только подрастающее поколение. Следует отметить, что нынешнее молодое поколение характеризуется низким уровнем знаний истории своей страны, слабым представлением о духовно-нравственной культуре своего народа, примерах из прошлой истории своей Родины. К сожалению, для современной молодежи также характерны двойные стандарты поведения, «моральная глухота», то есть безнравственность или «моральная абerrация», параллельно «бесчеловечность поведения». Также в связи с упадком культурных, духовных, подлинно национальных ценностей, характеризующих нашу ментальность, необходимо отметить широкий спектр изменений в ориентации молодежи на параметры массовой, мейнстримной, западной культуры.

Ключевые слова: духовно-нравственное воспитание, личность, идея, метод, подход, молодежь, общество, интеллектуальный потенциал, поведение.

In this article, the author analyzes modern youth as the basis for the formation of personality in spiritual and moral education, in addition, as it is said in it, youth is considered not only as a consumer of material and spiritual values, but also as their producer as the owner of a huge intellectual potential. It is aimed at bringing them into public life, because only the younger generation can update it and make significant changes. It should be noted that the current young generation is characterized by a low level of knowledge of the history of their country, a weak understanding of the spiritual and moral culture of their people, examples from the past history of their homeland. Unfortunately, today's youth is also characterized by double standards of behavior, "moral deafness", that is, immorality or "moral aberration", in parallel "inhuman behavior". Also, in connection with the decline of cultural, spiritual, truly national values that characterize our mentality, it is necessary to note a wide range of changes in the orientation of young people to the parameters of mass, mainstream, Western culture.

Key words: spiritual and moral education, personality, idea, method, approach, youth, society, intellectual potential, behavior.

Бүгүнкү күндө тарбия берүү коомдо чоң мааниге ээ, анткени алар заманбап муундун руханий жана адеп-ахлактык инсандыгын калыптандыруу жана өнүктүрүү үчүн «кепилдик» негизи болуп саналат. Ар бир адамдын жана бүтүндөй коомдун руханий кайра жаралуусу болмоюнча, жер бетинде бир дагы социалдык, экономикалык жана саясий долбоорлор ийгиликтүү ишке ашырыла албасы айдан ачык. Жаш муундун интеллектуалдык жөндөмдүүлүгү жана билими анын бай руханий ички дүйнөсү менен өз ара байланышта болушу керек экендигине байланыштуу, азыркы жаштардын руханий-адеп-ахлактык инсандыгын калыптандыруу жана өнүктүрүү процесси тарбиялоонун актуалдуу маселелеринин бири болуп саналат. Эреже катары, биринчиден, бул адамдын калыптанышы, кайталангыс өз алдынчалуулугун, өзүнүн образын алуу, руханий-адеп-ахлактык аң-сезим, чыгармачылык жана өлкөнүн тарыхый калыптанган менталитетинин калыптанышына тиешелүү.

Заманбап коомдун түрдүү көйгөйлөрү жана кризистик көрүнүштөрү билим берүүнүн, баарынан мурда руханий жана адеп-ахлактык тарбиянын актуалдуулугун көрсөтүшү мүмкүн, булар: коомдун криминалдашуусу, баңгилик, аракеттик, адеп-ахлактык баалуулуктардын төмөн деңгээли, сойкулук, селсаяктык,

деформацияланган үй-бүлөлүк институт, өзүн-өзү өлтүрүү ж.б.у.с. кризистик көрүнүштөрдү чечүүгө салым кошуу.

Азыркы учурда руханий жана адеп-ахлактык сыяктуу тарбиялоонун спецификалык спектрин заманбап коомдун ар кандай институттары: үй-бүлө, бала бакча, мектеп, достор, курдаштар, колледж, жогорку окуу жайлары, эмгек жамааты, армия, кесиптик жамаат жана жалпысынан бүтүндөй коом саналат. Ата-эне, камкорчулар, мугалимдер, достор, лидерлер, маданият ишмерлери же харизматикалык коомдук жана саясий ишмерлер тарбия берүүчү инсан же жакшы үлгү катары чыга алышат. Ошонун негизинде биз изилдөөнүн максаты катары азыркы жаштардын руханий-адеп-ахлактык жактан тарбиялоону койдук.

Жаштар – индивиддин бала кезинен көз карандысыздыктын жоктугунан коомдогу индивиддин өзүн-өзү аныктоого өтүшү менен байланышкан ар кандай жаш курактын чегинин (болжол менен 14-30 жаш), социалдык статусунун, социалдык мобилдүүлүгүнүн негизинде аныкталган социалдык-демографиялык категория. Өзүнүн маңызы боюнча, жаш муун прогрессивдүү, консервативдүү да эмес, ал кандай гана ишке болбосун даяр турган потенциал. Келечектеги көз карандысыз жашоого даярдануу менен ал өзүнүн физиологиялык жана интеллектуалдык күчтөрүн бошотууга зор каалоосу бар, андан тышкары, ал өзүнүн идеяларын коомдук практикалык жашоого которууну эңсейт. Социалдык турмушка аралашып, жаштар мүмкүнчүлүктөрдүн инновациялык потенциалын, ыңгайлашууга болгон даярдыгын жана коомдо обочолонууну көрсөтөт.

Жаштар эбегейсиз зор интеллектуалдык потенциалдын ээси катары материалдык жана руханий баалуулуктарды керектөөчү гана эмес, аларды өндүрүүчү катары да эсептелет. Бул аларды коомдук турмушка киргизүүгө багытталган, анткени жаш муун гана аны жаңыртып, олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизе алат. Белгилей кетсек, азыркы жаш муун өз өлкөсүнүн тарыхын билүүнүн төмөн деңгээли, өз элинин руханий жана адеп-ахлактык маданияты жөнүндө алсыз түшүнүк жана өз мекенинин өткөн тарыхынан болгон мисалдар менен мүнөздөлөт. Тилекке каршы, азыркы жаштар да жүрүм-турумдун кош стандарттуулугунун, “моралдык дүлөйлүктүн”, башкача айтканда, адеп-ахлактуулуктун жоктугу же “моралдык аберрация”, “жүрүм-турумдун адамгерчиликсиздиги” параллелдүү болушу менен мүнөздөлөт. Ошондой эле, биздин менталитетти мүнөздөөчү маданий, руханий, чыныгы улуттук баалуулуктардын төмөндөшүнөн улам, жаштардын массалык, негизги, батыш маданиятынын параметрлерине болгон багытынын өзгөрүүсүнүн кеңири чөйрөсүн белгилей кетүү керек.

Биринчи кезекте үй-бүлөнү ойлогон боорукер адамдардан болуунун ордуна, азыркы жаштар барган

сайын артыкчылыктарын өзгөртүп жатышат. Жаштар арасында зыяндуу адаттар, зордук-зомбулук, үстөмдүк кеңири жайылган. Ошол эле учурда, жогорку адеп-ахлактык баалуулуктар экинчи планга кетүүгө жакындап бара жатат. Бул тенденция өтө кооптуу жана коомдо жаштардын жашоосунун глобалдык кийинки көйгөйлөрүнө алып келиши мүмкүн. Бул өткөнгө сокур түрдө кайрылып, унутулуп бараткан каада-салттарды, ишенимдерди жана адеп-ахлактын нормаларын ээрчий баштоо керек дегенди билдирбейт, бирок ошол эле учурда четте отурбаш керек. Жаштар обочолонбогон социалдык объект болгондуктан, ага коомдун таасирине муктаж. Азыркы жаш муундар ага таасир этүү энергиясын жана күчүн өзүнө сиңире алгандыктан, таасир анын типтүү жашоо образына ыңгайлашуусуна шарт түзөт. Ушуга байланыштуу азыркы жаштардын дээрлик бардык көйгөйлөрүн билимдин жардамы менен чечсе болот деген ой жаралат. Ушуга байланыштуу заманбап инсанды гармониялуу калыптандыруу үчүн жаш муунга калктын руханий маданиятынын баалуулуктарына түздөн-түз байланышкан жашоонун маанисин табууга жардам берүү зарыл.

«Тарбия» термини ар кандай чечмеленет, бирок мааниси дайыма бирдей. Тарбия деген эмне? Энциклопедиялык сөздүктө төмөнкүдөй аныктама берилген. Тарбия – бул уюшкан жана максаттуу таасир этүүнүн жол-жобосу, анын максаты коомдук мамилелерди калыптандыруу, балага социалдык нормаларды жана жүрүм-турум эрежелерин өздөштүрүү үчүн шарттарды түзүү. Балдарды тарбиялоодо коом көбүнчө төмөнкү постулатты карманат: «Чыныгы адеп-ахлактык акыл-эстин жаркыраган нурларынын натыйжалуу жардамы менен жүрөктөн өсөт. Анын өлчөмү сөз эмес, практикалык иш» (В. Белинский). Ар бир адам өз жолу менен уникалдуу жана ошол эле учурда жеке максаты бар. Түздөн-түз адам адептүү жана тартиптүү болобу, анын үй-бүлөсүндө кандай чөйрө үстөмдүк кылат, анын социалдашуусу, ой жүгүртүүсү, темпераменти, турмуштук кызыкчылыктардын чөйрөсүнөн көз каранды.

Заманбап педагогикада тарбиялоо деп жашы жетпегендердин күчтүү жана жөндөмдүүлүктөрүнө атайылап системалуу, үзгүлтүксүз, узак мөөнөттүү таасир этүүсү түшүнүлөт, бул аларды белгилүү бир шарттарда мүмкүн болгон адамдык жеткилендикке даярдоо жана ошону менен аларга адекваттуу түрдө жардам берүү, турмушта алардын тагдырын орундатуу саналат. Тарбия процесси ал ишке ашырылып жаткан максаттардын, топтордун жана мекемелердин спецификалык өзгөчөлүктөрүнө ылайык адамды салыштырмалуу мазмундуу, максаттуу тарбиялоо менен аныкталат. «Тарбия – улуу нерсе, ал адамдын тагдырын чечет» - деп айткан кезинде В.Белинский. Руханий билим эмнени камтыйт? Руханий тарбия –

адамдын туруктуу жана гармониялуу калыптанышын жана өнүгүшүн камсыз кылган жашоого баалуулук мамилени калыптандыруучу тарбиянын маанилүү аспектилеринин бири. Өзүнүн түпкүлүгү боюнча руханий тарбия адамда милдет, жоопкерчилик, адилеттүүлүк, ак ниеттик, жоопкерчилик сезимин жана адамдын коомдогу иш-аракеттерине, идеяларына маани бере ала турган башка сапаттарды калыптандырууга жөндөмдүү келет [1].

Руханий тарбия, эреже катары, интеллектуалдык, адеп-ахлактык, моралдык-эстетикалык, укуктук жактан толукталуучу диний билимди камтыйт. Бул тарбияны стимулдаштыруу акыл-эс, эстетикалык, этикалык, дене тарбия каражаттарынын жардамы менен ишке ашырылат, бирок бул колдонулуп жаткан каражаттардын бири да, комплекстүү түрдө алынган бардык каражаттар менен кепилдикке алынбайт. Адеп-ахлактык тарбия ушул көз караштан алганда, руханий тарбиянын каражаттарынын бири катары кызмат кылат. Руханий-адеп-ахлактык тарбиялоо процесси тарбиялоо процессинин ажырагыс бөлүгү болуп саналат. Билим берүүнүн максаттары жана милдеттери коомдогу үстөмдүк кылуучу мамилелер менен аныкталат. Бирок, азыркы коомдо кандай социалдык мамилелер курулгандыгын аныктоого болобу? Азыркы жаш муундун жашоо шарты татаал. Күнүмдүк терс маалыматтардын агымы жаштардын назик психикасын каптап жатат. Алардын аң-сезимине массалык маалымат каражаттарынын көзөмөлсүз таасири күтүүсүз кесепеттерге алып келет. Азыркы жаштар экспансивдүүлүк, эрктүү мүнөз жана руханий жактан жетиле электиги менен мүнөздөлөт. Ушуга байланыштуу азыркы жаштар руханий депрессияга кабылган деген жыйынтыкка келсек болот [3].

Руханий инсанды тарбиялоо үй-бүлө, билим берүү мекемелери жана, албетте, мамлекет менен биргелешип аракеттенүү аркылуу гана ишке ашат. Азыркы коомдун актуалдуу көйгөйлөрүнүн бири муундардын тарыхый уландысы тарбиялоо процессинде дайыма эле байкала бербестиги. Бул жагынан жаш муун турмуштук тажрыйбасы бар улуу муундагылардан үлгү алуу мүмкүнчүлүгүнөн ажырап калган. Ошондой эле жаштар арасында мурунку муундар кандай чындыктарды колдонуп, пайда болгон көйгөйлөрдү чечкени тууралуу билимдин жетишсиздиги [2].

Жаш муундар өз тагдырын өзү башкарууга укуктуу. Бирок ага аң-сезимсиз түрдө бул процесске жакындашына жол берилбеси керек. Жаштар руханий-адеп-ахлактык жактан өнүгүү жолуна түшүшү керек экендиги талашсыз. Коомдун милдети өз кезегинде коомдо үстөмдүк кылуучу, адеп-ахлактык өнүгүү приоритеттерин калыптандырууга жөндөмдүү өсүп келе жаткан муундарды туура багытка багыттоо болуп саналат. Руханий жана адеп-ахлактык дүйнөнүн элементтерин өнүктүрүүгө көмөк көрсөтүүнү бала

кезинен баштоо керек. Жаштардын адеп-ахлактык мамилеси такай көзөмөлгө алынып, ошол эле учурда тандоо укугун камсыз кылуу менен калыптанышы керек. Маданияттын жана курчап турган жаратылыштын таасирин сыйкырдуу таякча катары колдонуп, эң негизгиси өз ата-энеңдин үлгүсүнүн таасири менен үлгүлүү иш-аракетин, жүрүм-турумун, түшүндүрүү менен баарлашып таасир этүүгө болот.

Азыркы жаштарды тарбиялоодо төмөнкү сунуштарды кармануу зарыл:

- баланын инсандыгын руханий жактан өнүктүрүүгө багыт түзүү;
- баланын курактык жана жеке өзгөчөлүктөрүн эске алууга;
- баланын инсандыгын калыптандырууда майда-чүйдө нерселерди калтырбоо;
- адеп-ахлактын универсалдуу нормаларын жана баалуулуктарын өздөштүрүүгө, жүрүм-турумдун моралдык жөнгө салуучуларынын ички системасын калыптандырууга көмөктөшөт;
- баланын инсанынын терс сапаттарын айыптоого эмес, ага мүнөздүү болгон оң индивидуалдык сапаттарды жана кулк-мүнөздүн сапаттарын колдоо боюнча мамилелерди куруу;
- баланын белгилүү бир маданиятка тиешелүүлүгүн жаңыртуу жана бул маданияттын баалуулуктарын жана өзгөчөлүктөрүн өздөштүрүүсүнө көмөк көрсөтүү.

Сонунда белгилей кетүүчү нерсе, балага адеп-ахлактык тарбия берүүнүн негизи, биринчи кезекте, анын өзүнүн баалуулук өзгөчөлүктөрүн, маанисин, жеке жөндөмдүүлүктөрүн, социалдык ыктарын жана жүрүм-турум ыкмаларын камтыган жеке тажрыйбасы болушу керек. Ошентип, инсандын заманбап руханий-адеп-ахлактык тарбиясы жаштардын коомдогу мындан аркы ийгиликтүү жашоосу үчүн коомдук баалуулуктарды жана көндүмдөрдү калыптандырууга тийиш. Жаштар өздөрүнүн жана коомдун жыргалчылыгы үчүн жеке жоопкерчиликти алууга даяр болушу керек. Бул үчүн алар, биринчиден, анын өзгөрүп жаткан дүйнөгө ыңгайлашуусун камсыз кылган социалдык нормаларды, көндүмдөрдү жана практикалык көндүмдөрдү, экинчиден, социалдык мобилдүүлүктү, социалдык, саясий жана экономикалык ролдорду тез өзгөртүүгө жөндөмдүүлүктү үйрөнүшү керек.

Адабияттар:

1. Дивногорцева, С. Ю. Духовно-нравственное воспитание в теории и опыте православной педагогической культуры. - М.: Изд-во ПСТГУ, 2012.
2. Покатыло В.В., Шигабутдинова Л.Р., Волкова А.В. О необходимости нравственного воспитания молодежи // Молодой ученый. - 2014. - №4.
3. Табакаев Ю.В. Реформаторский зуд и депрессия общественного сознания // Социальные процессы в современной Западной Сибири: сб. науч. тр. - Горно-Алтайск: РИО ГАГУ, 2011.

4. Акматалиев, А.Т., Сейдалиева, М.К. Роль нравственного воспитания в развитии экологического сознания. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=48619593> [Электронный ресурс] // The American scholarly journal Cross-Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES) ISSN-2470-1262 is both moderated and refereed. USA. Volume 7, Issue II, June 2022. - С. 82-86. (дата обращения: 29.12.2022).
5. Акматалиев, А.Т., Акматова, Г.Э. Коомдун руханий жашоосунун диалектикасы. URL: <http://not.kg/wp-content/uploads/2022/10/%D0%9D%D0%9E%D0%A2-2-2022.pdf> [Электронный ресурс] // «Наука. Образование. Техника» (НОТ). –Ош, 2022. - С. 95-98. (дата обращения: 29.12.2022).
6. Акматалиев, А.Т. Кыргызское традиционное общество как основа нравственного сознания. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=49450514> [Электронный ресурс] // Бюлетень науки и практики. –М., 2022. Том 8. - №9. - С. 630-634. (дата обращения: 29.12.2022).
7. Akmataliyev, A., Manashov, M., Abdykaarova, T., Salimov, R., Karabaeva, S., Tilenbaeva, G. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/34/e3sconf_uesf2021_07014/e3sconf_uesf2021_07014.html [Эл.ресурс] В сбор.: E3S Web of Conferences. Сер. "Ural Environmental Science Forum "Sustainable Development of Industrial Region", UESF 2021", Том 258. 2021. (дата обращения: 29.12.2022).
8. Akmataliyev A., Manashov, M., Abdykaarova, T., Salimov, R., Karabaeva, S., Tilenbaeva, G. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/34/e3sconf_uesf2021_07014/e3sconf_uesf2021_07014.html [Электронный ресурс] В сборнике: E3S Web of Conferences. Сер. "Ural Environmental Science Forum "Sustainable Development of Industrial Region", UESF 2021", Т.258. 2021. (дата обращ.: 29.12.2022).
9. Брусиловский Д.А., Тогусаков О.А. Реализация межкультурных возможностей диалога запада и востока в политико-правовой сфере. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2016. №. 12. - С. 206-214.